

WŁADYSŁAW CHAIM CSsR

ASPEKTY PSYCHOLOGICZNE W PRZEPOWIADANIU SŁOWA BOŻEGO

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PREACHING

A b s t r a c t. The article aims at presenting some psychological aspects of sermons. To every stage of homiletical communication between preacher and hearers are quoted suitable psychological theories and models useful to homiletical theory and practice. There are presented as follows: a theory of creativity using in the sermon preparation process, the typology of preachers on the basis of on tape recorded sermons, the sermons making on the model of learning process, a sermon reception in the context of object relation theory (meaning of the sermon in relation to God image, personality, and affective state), as well a therapeutic and destructive influence on hearers. As the background for that issues the author referred to many studies on the subject.

Key words: creative sermon, kinds of preachers, learning psychology and the sermon structure, hearers' psychological characteristics.

Odkąd istnieje kaznodziejstwo, poszukuje się odpowiedzi na pytania typu:

Pod jakimi warunkami kazania trafiają do słuchaczy i wywierają na nich wpływ? Dlaczego kazania chybają celu? Jak osobowość kaznodziei, osobowość słuchaczy i struktura kazania wpływają na efektywność przepowiadania? Odpowiedzi na takie i podobne pytania można się spodziewać także ze strony psychologii. Od kiedy rozwija się psychologia empiryczna, homiletyka jest zainteresowana poznawaniem psychologicznych aspektów kaznodziejstwa, a psychologia aspektami przekazu kaznodziejskiego, takimi jak osobowość

Dr WŁADYSŁAW CHAIM CSsR – w latach 1989-2005 wykładowca psychologii w Papieskiej Akademii Teologicznej oraz Wyższego Seminarium Duchownego w Krakowie. Aktualnie pracuje w Zamościu jako misjonarz i rekolekcjonista; e-mail: wchaim@clarus.com.pl

kaznodziei, przekaz, osobowość słuchacza, sytuacja homiletyczna, przygotowanie kazania, oddziaływanie kazań (homilii), tak pozytywne, jak i negatywne. Większość opracowań tego zagadnienia w języku polskim przyjmuje perspektywę psychologiczną (działy psychologii, kierunki psychologiczne, koncepcje psychologiczne). Wydaje się zasadne zwrócenie większej uwagi na psychologię od strony homiletycznej, pastoralnej. Ponieważ pewne zagadnienia psychologii kaznodziejstwa zostały dokładniej przedstawione we wcześniejszych publikacjach autora¹, w tym artykule przedstawione zostaną tematy wcześniej pominięte albo jedynie wzmiankowane.

Korzystanie z dorobku psychologii w kaznodziejstwie można w różny sposób porządkować: „kaznodzieja – kazanie – słuchacz” czy używając języka komunikologii: „nadawca komunikatu – wypowiedź (komunikat) – odbiorca komunikatu”. Biorąc pod uwagę także płaszczyznę teologiczną, należy pamiętać, że komunikacja kaznodziejska przebiega dwupłaszczyznowo: człowiek – człowiek (wspólnota) oraz człowiek (wspólnota) – Bóg. Ponadto, komunikacja międzypersonalna ze swej istoty powinna mieć charakter mniej lub bardziej dwukierunkowy. Celem uwzględnienia całości procesu przepowiadania należy dodać również etap przygotowania kazania oraz dalekosiężne skutki recepcji kazań przez słuchaczy. Treść artykułu nie wymaga precyzyjnego rozróżniania pojęć „kazanie” i „homilia”, dlatego zasadniczo będzie używane słowo „kazanie” jako pojęcie szersze, uniwersalne.

W homiletyce i kaznodziejstwie sięga się po bardzo zróżnicowaną wiedzę psychologiczną. Wymienić tu należy: teoretyczne rozważanie psychologicznych zagadnień przepowiadania (np. psychologia głębi zastosowana do „psychologii kazania” przez O. Händlera, neopsychoanalityczna teoria rozwoju charakteru zastosowana do opisu typów kaznodziei przez F. Riemanna i rozwinięta przez A. Denecke, teoria analizy transakcyjnej E. Berne’a wykorzystana przez W. Engemanna do przedstawienia powiązania kazania ze strukturą „ja” kaznodziei), testowanie hipotez odnośnie do pytań związanych z wpływem struktury przekazu kaznodziejskiego na jego recepcję, sprawdzanie wpływu zmiennych religijności i osobowości na różnicę recepcji przekazu, aplikacje teorii psychologicznej i tworzenia metod służących interpretowaniu Biblii i przepowiadaniu, tworzenie teorii homiletyki w określonym nurcie psychologii, empiryczne testowanie teorii psychologicznej czy wreszcie liczne nieosadzone w teorii psychologicznej testowanie szczegółowych tematów, np.

---

¹ Zob. opracowanie problematyki w publikacjach W. Chaima z lat: 1994, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2007, 2008, 2013 w zestawie bibliograficznym na końcu artykułu.

zbieranie informacji zwrotnych dotyczących recepcji (ocena poczucia długości, przydatności informacji, zrozumiałości, itd.) w formie wywiadów, sondaży, kwestionariuszy. W badaniach empirycznych w obszarze homiletyki stosowane są metody ilościowe, których wyniki są opracowywane za pomocą metod statystycznych o różnym stopniu zaawansowania, jak również metody jakościowe służące do analizy treści przepowiadania².

Każde „robienie cięć” w naturalnym procesie kazania wydaje się sztuczne, ale jest tu konieczne. Stąd też w prezentacji tematu skupimy się na głównych ogniwach tego procesu. Na tym, co dzieje się: między (kon)tekstami a przygotowaniem tzw. tekstu (projektu, scenariusza) przez kaznodzieję, między kaznodzieją a wygłaszanym kazaniem, między kaznodzieją i słuchaczem (słuchaczami), między kazaniem i słuchaczem, czy wreszcie – łącznie – powiązaniu relacji: kaznodzieja–kazanie–słuchacz. Upraszczając, można sprowadzić przedstawienie zarysu problematyki psychologicznej w homiletyce według etapów, jakie występują w fenomenie kazania (homilii): kaznodzieja – przygotowanie – wypowiedź – recepcja – słuchacz – oddziaływanie. W tym krótkim opracowaniu przyjmujemy schemat procesu komunikacji kaznodziej-skiej: przygotowanie – kaznodzieja (osobowość) – wypowiedź wygłaszana (komunikat) – słuchacz (osobowość) – oddziaływanie (informacja zwrotna)³.

I. PRZYGOTOWANIE KAZANIA (HOMILII) – PSYCHOLOGIA TWÓRCZOŚCI

W procesie tworzenia kazań wielkie znaczenie posiada kreatywność kaznodziei. W przygotowaniu kazania, które powinno być aktem twórczym, można bardzo wiele skorzystać, uwzględniając prawa wykryte przez psychologię postaci i psychologię twórczości⁴. Wyodrębnia się kilka faz procesu twórczego.

---

² Zob. W. C h a i m. *Psychologiczny aspekt recepcji kazań. Przegląd badań empirycznych*. „Analecta Cracoviensia” 19:1997 s. 19-31; t e n ż e. *Psychologiczny aspekt recepcji kazań*. „Ateneum Kapłańskie” 133:1999 nr 1 s. 3-14; t e n ż e. *Psychologia w homiletyce XX wieku*. „Analecta Cracoviensia” 23:2000 s. 3-17.

³ Zob. H.-Ch. P i p e r. *Predigtanalysen. Kommunikation und Kommunikationsstörungen in der Predigt*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1976 s. 126.

⁴ Zob. Z. S i w e k, D. Z a r ę b s k a - P i o t r o w s k a. *Psychologia twórczości. Wybór tekstów*. Kraków: Wydawnictwo UJ 1984; J. T w a r d y. *Przygotowanie kazania jako proces twórczy*. „Współczesna Ambona” 22:1994 nr 4 s. 98-109; G. S i w e k. *Proces tworzenia kazania*. W: *Fenomen kazania*. Red. W. Przyczyna. Kraków 1994 s. 197-201.

1) Faza przygotowania – obejmuje spostrzeganie problemu (wybór problemu – niecenzurowane zbieranie materiału): obserwacje, informacje, impresje, narracje, przywoływanie doświadczeń z tekstem biblijnym, publikowane pomoce kaznodziejskie itd.), a następnie sformułowanie tematu. Jest to praca świadoma, stan szczególnego zaangażowania przy pozytywnym nastawieniu emocjonalnym, która stanowi przygotowanie dla intuicyjnego przebiegu nowej idei, medytacja tekstu biblijnego.

2) Faza inkubacji – utajona, jest czasem oczekiwania na „poród”, w której to fazie nieświadomie dokonuje się poszukiwanie rozwiązań. Jest to okres dojrzewania idei ukierunkowującej i dominującej. To zatrzymanie świadomych przygotowań ma służyć modlitwie, medytacji tekstu.

3) Faza iluminacji – następuje tu nagły wgląd w rozumienie (efekt „Eureka!” – pomysł, którego pojawianie się można zobrazować wypuszczaniem pąków przez gałązkę, kwiat). Do świadomości dochodzą wyniki pracy podświadomej. W sferę świadomości przedostaje się idea odkrycia, wyobrażenia, początkowo w postaci hipotezy. W celu pogłębienia znaczenia pomysłu efektem „oświecenia” można podzielić się z innymi.

4) Faza sprawdzenia i zrewidowania otrzymanego rozwiązania (wykreślenie zarysu, schematu). Ta świadoma praca polega na ocenie, porównaniu wyniku z innymi, sprawdzenie ich podobieństwa i ocena stopnia ich użyteczności, a zatem rozwinięcie idei, doprowadzenie jej do końca, ostateczne jej sformułowanie i sprawdzenie. Ta praca nad kompozycją kazania wymaga koncentracji, dzięki której spostrzega się elementy tworzące i elementy odrzucone jako zbyt cenne. Kryterium jest nie tylko tekst biblijny, ale kontekst liturgiczny, sytuacja duchowa i psychologiczna słuchaczy. W fazie weryfikacji ważne jest sprawdzenie środków językowych i pozajęzykowych służących osiągnięciu celu przekazu, a także powiązania z życiem słuchaczy⁵.

Schemat faz procesu twórczego pozwala zauważyć, że kreatywność nie zjawia się sama z siebie, nie jest jedynie inspiracją. Zwłaszcza w pierwszej i czwartej fazie wymagana jest aktywność i staranność. Kreatywności, która jest jednym z aspektów przygotowania kazania, można się nauczyć. Kaznodzieja może i powinien sobie na twórczość nie tylko pozwolić, ale także powinien jej od siebie wymagać. Każdy też powinien rozwinąć swoje własne metody twórczej pracy z kazaniem, zgodne z własnym rytmem. W przepowiadaniu widzianym z perspektywy teonomicznej wzajemności, twórczość najpeł-

---

⁵ Zob. H. A r e n s, F. R i c h a r d t, J. S c h u l t e. *Kreativität und Predigtarbeit*. München: Kösel 1977 s. 26-33, 147-165.

niej rozwija się w kierowanym przez Ducha Świętego współdziałaniu Boga i człowieka⁶. W. Engemann w artykule *Kazanie jako akt stwórczy* zwraca uwagę, że nie wystarczy relacjonować zbawczej historii, ponieważ Bóg stwarza człowieka jako byt responsoryczny, angażując go w działanie słowa. To stanowi podstawę do rozumienia kazania jako aktu stworzenia w czasie i przestrzeni, bowiem proces tworzenia kazania jest procesem „wyprowadzania” słowa Bożego z chaosu życia. Ten proces dokonuje się poprzez żywy dialog słowa ze Stwórcą⁷. Jeśli tak rozumieć przygotowanie i przepowiadanie słowa, to nie może to pozostać bez wpływu na świadomość kaznodziei wielkości jego powołania i na poczucie odpowiedzialności za jakość udziału w tym „akcie stwórczym”.

Do istotnych elementów w przygotowaniu kazania należy zapoznanie się z tekstem biblijnym z obiektywnego punktu widzenia, z racji jego funkcji kerygmaticznej. Winno się jednak także wejść w osobisty dialog z tekstem przez odpowiedzenie sobie na pytania w rodzaju: Co mnie w tym tekście pociąga? Co mnie odpycha? Jakie wrażliwe, obolałe miejsca we mnie ten tekst odsłania? W którym miejscu nie chcę tekstowi przyznać racji? Czy rzutuję na tekst któryś ze swoich problemów? Nie chodzi jednak o narcystyczną koncentrację na sobie, ale zrozumienie siebie, roztropny wgląd w siebie, aby być bardziej autentycznym a zarazem obiektywnym w interpretacji tekstu⁸.

Niezwykle cenną Metodę hermeneutyki biblijnej i przepowiadania słowa Bożego SIFT opracował L. J. Francis ze współpracownikami. Metoda ta, bazująca na teorii funkcji psychicznych C. G. Junga, pozwala z jednej strony na rozpoznawanie, która z czterech funkcji psychicznych (zmysłowość, intuicja, myślenie, uczucie) kaznodziei dominuje podczas interpretacji Biblii (także kontekstu życia, inspiracji Ducha Świętego) i konsekwentnie ujawnia się w kazaniu. Z drugiej strony jest to metoda, na kanwie której można się nauczyć rozwijania u siebie funkcji z natury słabiej ukształtowanych, aby zarówno samemu dostrzegać kompletne przesłanie perykopy biblijnej, jak też

---

⁶ Zob. A. Jossutis za: H. W. D a n n o w s k i. *Kompendium der Predigtlehre*. Gütersloh: Mohn 1990 s. 148; B. R e b e l l. *Psychologisches Grundwissen für Theologen. Ein Handbuch*. München: Chr. Kaiser 1988 s. 248-149; E. G r ö z i n g e r. *Kreativität in der Predigtarbeit*. Waltrip: Spenner 2001.

⁷ W. E n g e m a n n. *Predigt als Schöpfungsakt: Zur Auswirkung der Predigt auf das Leben eines Menschen*. http://egora.uni-münster.de/fb1/pubdata/Engemann_08a_Predigt_als_Schoepfungsakt.pdf

⁸ Zob. R e b e l l. *Psychologisches Grunwissen für Theologen* s. 247.

przygotować takie kazania, które będą zawierały kompletną interpretację, a tym samym będą atrakcyjne, zrozumiałe i pożyteczne dla wszystkich słuchaczy⁹.

II. KAZNODZIEJA – PSYCHOLOGIA OSOBOWOŚCI

Bardzo interesującym zabiegiem poznawczym, mającym służyć analizie kazań z pomocą słuchaczy, w celu poznania i zrozumienia zaburzeń komunikacji w kazaniu, jest studium H.-Ch. Pipera (1976). Przyjął on, że za kryzys kaznodziejstwa odpowiada głównie kryzys kaznodziejów. W ramach Kursów Klinicznej Formacji Pastoralnej Piper przeanalizował ponad 120 nagranych na magnetofonie i podanych na piśmie kazań. Ich „słuchacze” rozmawiali również z wygłaszającymi te kazania. Laboratoryjnie uzyskane reakcje uczestników kursu stanowiły dla kaznodziejów informację zwrotną. Dzięki pomocy słuchaczy – drogą okrężną – posługując się jakościową metodą analizy treści oraz analizując komponenty emocjonalne nagranych wypowiedzi, Piper ustalił 16 typów kaznodziei, ujawniających czynniki zaburzające komunikację kaznodziejską. Szerszym kontekstem psychologicznym do interpretacji kazań i na tej podstawie „diagnozowania” mówców była psychologia głębi. Według tej psychologii, można zauważyć, że nie tylko kaznodzieja naciska na tekst, ale także tekst wywiera nacisk na kaznodzieję. Stąd przypuszczenie, że teksty biblijne dotyczą w kaznodziei głęboko ukrytych potrzeb¹⁰. Z reguły są to rzeczy, za którymi „tęskni” także kaznodzieja. Oto lista 16 typów kaznodziei, z podanym tekstem biblijnym do kazania i streszczeniem ukrytego problemu:

1. Kaznodzieja załęczony (*geängstigte*) (J 16, 32-33) głosił, że wiara jest przeciwieństwem lęku. Zakazywał (tłumił) więc w sobie doświadczenia lęku, przenosił go jednak na słuchaczy, mimo że wyrażał wolę przekonania ich do ufności.

2. Kaznodzieja rozpaczliwy (*hoffnungslose*) (Iz 55, 8), który nie przyznaje się do uczucia beznadziejności i rezygnacji, zakazuje sobie i słuchaczom

---

⁹ Zob. L. J. F r a n c i s, A. V i l l a g e. *Preaching with all our souls: A study in hermeneutics and psychological type*. London: Continuum 2008; W. C h a i m. *Typy psychologiczne w recepcji i przekazie słowa Bożego*. „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 5(60):2013 s. 155-170.

¹⁰ Zob. P i p e r. *Predigtanalysen* s. 9-19, 128-129; R e b e l l. *Psychologisches Grundwissen für Theologen* s. 244.

konfrontowania się z Bogiem i własną przyszłością. Głosi zatem właśnie odwrotność tego, co tekst przekazuje.

3. Kaznodzieja wdzięczny (*dankbare*) (Łk 17, 11-19) mimo starań o bardzo „dobroczynny” sposób mówienia, u słuchaczy wyzwolił jedynie uczucia negatywne. Poczuli się oni niezrozumiani, niezaakceptowani, zobowiązani do okazywania wdzięczności. W ten sposób zablokowana została w nich spontaniczność właściwa wdzięczności.

4. Kaznodzieja wymagający (*fordernde*) (Mk 12, 41-44) chciał tak przedstawić tekst, aby słuchacz, nie odczuwając przymusu, usłyszał wezwanie do powierzenia siebie. Słuchacze skupiali się i reagowali na apele do nieodczuwania przymusu tak bardzo, że nie zwrócili uwagi na miejsca, w których mówił on o potrzebie powierzania się Jezusowi. „Wydało się”, że kaznodzieja żył w konflikcie z przymusem w sobie, przenosząc go nieświadomie na słuchaczy.

5. Kaznodzieja oniemiały (*sprachlose*) (Ps 50, 1. 3a) wygłaszał kazanie w szpitalnej kaplicy. Słuchacze reagowali drażliwie na te fragmenty, w których usiłował wypowiadać się w kwestiach, w których nie miał nic do powiedzenia, a chciał to ukryć. Wzbudzał oczekiwania, których nie potrafił spełnić.

6. Kaznodzieja posłuszny (*gehorsame*) (Agg 2, 5) – ze względu na ratowanie autorytetu Bożego, każdy rodzaj buntu przeciw Bogu jest dla niego niewyobrażalny, zakazuje go więc także swoim słuchaczom. Konflikt z Bożym autorytetem w sobie uświadomił sobie dopiero po rozmowie ze słuchaczami.

7. Kaznodzieja rozczarowany (*enttäuschte*) (Łk 24, 13-35), chociaż zamierzał przekazać prawdę, że Jezus idzie pośród nas także w sytuacjach zwątpienia, nie potrafił przerzucić mostu z „wtedy” drogi do Emaus do „teraz” życia słuchaczy. Przeważały wypowiedzi negatywne, pesymistyczne, powątpiewające. Przyznał się w rozmowie do rozczarowania swoją pracą, sytuacją wspólnoty, Kościołem.

8. Kaznodzieja wypraszający (*ausladende*) (Mt 22, 1-14), który nie potrafi dać się zaprosić, mimowolnie zabrania również swoim słuchaczom wstępu na ucztę. Przedstawiane sytuacje były odległe od sytuacji życia słuchaczy. Czuli się oni bezsilni i zakłopotani, winni. Sam stwierdził, że osiągnął przeciwieństwo tego, co zamierzał. Ujawnił też, że poprzedzającej nocy uświadomił sobie, jak bardzo nie potrafi świętować; zapraszać, przyjmować zaproszenie, cieszyć się z innymi.

9. Kaznodzieja „załatwiający” (*,fertige’*) (Łk 18, 1-8), który zarówno sobie, jak i słuchaczom nie pozwala na posiadanie problemów; zaleca im problemy zostawić za sobą zamiast rozwiązywać je na modlitwie. Kaznodzie-

ja, który sam nie potrafi spontanicznie modlić się, uniemożliwia również spontaniczność modlitewną u swoich słuchaczy.

10. Kaznodzieja przeciążony (*überlastete*) (Rz 15, 1-3. 7) – głoszony przekaz, że Bóg znosi i „wytrzymuje” zarówno każdego, jak i wszystkich, został odebrany pozytywnie tylko przez jednego słuchacza. Reszta skupiła się nie na treści kazania, ale na stanie kaznodziei. Mówca wyznał, że przed kazaniem został poproszony o rozwiązanie konfliktu, z którym sobie nie mógł poradzić.

11. Kaznodzieja zdystansowany (*distanzierte*) (Ps 23), który dążył do celu przez szybkie określenie tego, co jest punktem centralnym, nie dał rady wypowiedzieć Ewangelii miłości Boga. Istotą konfliktu kaznodziei było cierpienie powodowane niezdolnością do okazywania bliskości w relacjach międzyosobowych.

12. Kaznodzieja krasomówczy (*rhetorische*) (Mt 8, 5-13) ukrył swoje „ja” za piękną, staranną, okrągłą, niepodważalną wypowiedzią retoryczną, która z pewnością nie zrodziła się w bólu wiary. Nie poruszyła ona nikogo. Powtarzał, czym zbawienie nie jest. Po rozmowie zrozumiał, że to coś więcej, niż problem używania zaimka „ja”, czyli ukrywanie prawdziwego siebie za retoryką, które wymaga otwarcia się, potrzebnego tak jemu, jak również słuchaczom.

13. Kaznodzieja przygnębiony (*deprimierte*) (Rz 6, 3-11) – jego tęsknota za odetchnięciem z ulgą, uwolnieniem się, otrząśnięciem się była wiązana z jego depresyjnością. Jest także możliwe, że tekst natrafił bezpośrednio na problemy emocjonalne kaznodziei. Przyznał w rozmowie, że pisał kazanie w sytuacji wewnętrznego rozczarowania i zirytowania.

14. Kaznodzieja osłaniający (*zudeckende*) (Mt 10, 34-39) w informacjach od słuchaczy rozpoznał swoje kłopoty z tekstem na etapie przygotowania kazania. Trudne do przyjęcia, „agresywne” żądania tekstu biblijnego łagodził z lęku przed reakcją słuchaczy. Od słuchaczy usłyszał, że tym sposobem uniemożliwił im osobiste spotkanie, skonfrontowanie się z tekstem. Wyznał, że w swoim życiu nie radzi sobie ze sprzeciwem i agresją.

15. Kaznodzieja optymistyczny (*optimistische*) (Mk 10, 46-52) wygłaszał w rzeczywistości własną pochwałę optymizmu. Pod jego tanim optymizmem słuchacze odkryli wyraźny głęboki pesymizm, który przeziarał także przez stosowane w kazaniu ilustracje.

16. Kaznodzieja nieufny (*misstraurische*) (Mk 6, 1-6) – identyfikując się z przyjezdnymi do Nazaretu, rolę nieufnych mieszkańców wyznaczył swoim słuchaczom, czego skutków nie przewidział. Chcąc „zachować neutralność”,

osiągnął przeciwieństwo tego, co zamierzał. Odbiorcy słuchali z zainteresowaniem, ale źle się czuli w zasugerowanej im roli¹¹.

Poszczególne „tytuły” nadane kaznodziejom są wynikiem interakcji osobowości kaznodziei z tekstem, wypowiedzi do słuchaczy, recepcji nagrań przez słuchaczy i zanotowanych przez nich informacji zwrotnej, tzn. swoich rozmów z kaznodziejami.

W ocenie Pipera przeprowadzona analiza wydobywa na światło dzienne to, jak bardzo kaznodzieja jest „inkorporowany” i angażowany w kazaniu. Okazuje się, że kiedy przystępuje się do przygotowania homilii niedzielnej, niemożliwe jest pozostawianie za sobą emocjonalnych potrzeb i problemów. Można usiłować stłumić niewygodne i niejasne pobudzenia, odruchy emocjonalne. Jednak ku przerażeniu można później stwierdzić, że wróciły niczym siedem mocniejszych jeszcze demonów z Ewangelii Mateusza (12, 43-45) do uprzątniętego mieszkania. Stłumienie wytwarza ukrytą agresję, przenoszoną na słuchaczy. Problemu rzeczywistego nie stanowi zatem to, że kaznodzieja ma w sobie emocjonalne potrzeby i konflikty, lecz to, że się do nich nie przyznaje. Jest to widoczne także w staraniach ustawienia tekstu kazania *wbrew* swoim problemom emocjonalnym.

Związki między własnymi problemami i głoszonym słowem można rozpoznać otrzymując informację zwrotną, kiedy słuchacz, doświadczając tych powiązań jako zaburzenia w komunikacji, reaguje trafnie na problem. Sygnałami takich zaburzeń są np. reakcje na sposób mówienia w rodzaju: „nienaturalnie”, „bardzo powoli”, „tak sugestywnie, jakby chciał mi wmówić”. Mając nagranie swojego kazania, można samemu zwrócić uwagę na sygnały niewerbalne, zauważając, że jest ono np.: „zbyt uczuciowe”, „zawiera za mało nadziei”... Nie da się ich zauważyć podczas mówienia. Czytając w zdystansowany sposób tekst swojego kazania, można także wysledzić np. sygnały konfliktów emocjonalnych.

Badania Pipera jednoznacznie potwierdziły, że słuchacze potrzebują informacji zwrotnej nt. komunikacji w kazaniu. Potrzeba jej także kaznodziei. Słuchacze wykazują bardzo dużą wrażliwość na treści biblijnych przekazów. Oczywiście, także słuchacz potrzebuje ze strony kaznodziei poczucia bycia rozumianym i akceptowanym w swoich mocnych i słabych stronach, w wątpliwościach i ambiwalencji emocjonalnej¹².

---

¹¹ Zob. P i p e r. *Predigtanalysen* s. 20-135.

¹² Zob. tamże s. 126-136; R e b e l l. *Psychologisches Grundwissen für Theologen* s. 253 n.

Na temat osobowości kaznodziei w powiązaniu z kazaniem powstało wiele opracowań. W nurcie psychologii głębi znaczący wkład w poznanie tych zależności wnieśli opracowania O. Händlera, F. Riemanna, A. Denecke¹³. Do stwierdzenia znaczących powiązań między typem osobowości kaznodziei i kazaniem doszli w swoich pracach empirycznych: E. M. Holleyman¹⁴, A. Village i L. Francis, L. Francis, A. Robbins i A. Village, L. Francis i S. Jones¹⁵. Strukturę osobowości kaznodziei w kontekście teorii analizy transakcyjnej przeanalizował W. Engemann¹⁶.

III. KAZANIE (STRUKTURA PRZEKAZU) – PSYCHOLOGIA UCZENIA SIĘ

W przepowiadaniu tym, co jest najbardziej uchwytne, co jest przedmiotem przygotowania, wygłoszenia, recepcji jest przekaz, komunikat, czyli wypowiedź kaznodziejska zwana kazaniem, homilią, konferencją. Homiletyka zainteresowana jest kryteriami wypracowanymi przez psychologię, służącymi optymalizacji tego przekazu tak, aby przy zachowaniu charakteru teologiczno-liturgicznego odpowiadał także optymalnym kryteriom komunikacyjno-psychologicznym. Jedną z teorii psychologicznych, w których homiletyka odkryła model dla konstrukcji kazania, jest psychologia uczenia się.

---

¹³ O. H ä n d l e r. *Die Predigt. Tiefenpsychologische Grundlagen und Grundfragen*. Berlin: Alfred Töpelmann 1949; F. R i e m a n n. *Die Persönlichkeit des Predigers in Tiefenpsychologischer Sicht. W: Perspektiven der Pastoralpsychologie*. Red. R. Riess. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1974 s. 152-156; A. D e n e c k e. *Persönlich preiligen. Anleitungen und Modelle für die Praxis*. Gütersloh: Mohn 1979.

¹⁴ Zob. E. M. H o l l e y m a n. *The impact of personality on preaching: an investigation of the correlation between Meyers-Briggs personality types and the preaching experience*. New Orleans 1991.

¹⁵ A. V i l l a g e, L. J. F r a n c i s. *The relationship of psychological type preferences to biblical interpretation*. „Journal of Empirical Theology” 18:2005 nr 1 s. 74-89; L. J. F r a n c i s, A. R o b b i n s, A. V i l l a g e. *Psychological type and the pulpit: an empirical enquiry concerning preachers and the SIFT method of biblical hermeneutics*. „HTS Theological Studies” 65:2009 nr 1 s. 171-177; L. J. F r a n c i s, S. H. J o n e s. *Reading and proclaiming the resurrection. An empirical study in psychological type theory among trainee and experienced preachers employing Mark 16 and Matthew 28*. „Journal of Empirical Theology” 24:2011 nr 1 s. 1 n.

¹⁶ W. E n g e m a n n. *Persönlichkeitsstruktur und Predigt. Homiletik aus transaktionsanalytischer Sicht*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt 1992. Relacje z badań nt. osobowości kaznodziei można znaleźć w artykułach W. Chaima z lat: 1997, 1998, 2000, 2008, 2013.

Budowa kazania według modelu procesu uczenia się zaproponowana została przez franciszkanina H. Arensa¹⁷. Uczenie się rozumiane jest jako proces rozwiązywania problemu. Przebiega według kolejnych pięciu faz: 1) motywacja, 2) zawężeniu problemu, 3) poszukiwania i błędy, 4) propozycja rozwiązania, 5) wzmocnienie rozwiązania. Ten model psychologiczny jest stosunkowo dobrze znany w polskiej homiletyce.

1) Motywacja. W tej fazie chodzi o to, aby wyjść do słuchaczy tam, gdzie się znajdują. Pierwszym krokiem w kazaniu nie ma być przedstawienie problemu; do zobaczenia problemu należy najpierw słuchaczy przygotować. Chodzi tu o wzbudzenie postawy pytającej, o pobudzenie do poszukiwań. W tym celu można np. opowiedzieć własne przeżycie bliskie doświadczeniu słuchaczy, podprowadzające do tematu. Można zacząć od rozważania obrazu lub wskazania na bieżące zdarzenia. Obok ukierunkowania na temat należy zadbać o współbrzmienie emocjonalne ze słuchaczami. Otrzymane zaufanie ułatwi kaznodziei przekazanie wiadomości.

2) Zawężenie problemu. Linie zarysowane w fazie motywacji prowadzące do tematu, obecnie zostają bardziej zdecydowanie rozprowadzone. Wypowiedzane są pytania, które domagają się rozwiązania. Uwidocznione zostają istotne kwestie. Ważne, aby słuchacze zauważyli, że kaznodzieja osobiście jest poruszony przez pytania, które stawia. Bazując na zaufaniu zbudowanym w fazie motywacji, słuchacze razem z kaznodzieją poszukują teraz rozwiązań, co umacnia relacje między nimi. Metodycznie może to przebiegać w ten sposób, że postawiony problem wynika z doświadczeń bądź wydarzeń, które zostały wprowadzone w fazie motywacji.

3) Poszukiwania i błędy. Na tym etapie pogłębiane jest wspólne poszukiwanie rozwiązania problemu, rozpoczęte w poprzedniej fazie. Jeśli to poszukiwanie będzie trwać zbyt krótko i szybko zmierzać do przedstawienia problemu, to wielu słuchaczy, chcących jeszcze przez chwilę problem przemyśleć, poczuje się w zawieszeniu. Wszystkie alternatywne możliwości rozwiązania powinny zostać przemyślane, wszystkie boczne ścieżki przemierzone. W drodze przygotowania właściwego rozwiązania powinny zostać prześwietlone wszystkie pozorne rozwiązania przez ukazanie ich zwodniczego charakteru. Kaznodzieja może wejść w fikcyjny dialog ze swoim antagonistą, na którego pytania odpowiada – stosując technikę sztuki retorycznej, której często używał św. Paweł (por. Rz 3, 1 n). W ten sposób pobudza się uwagę słuchaczy, ponieważ przy mono-

---

¹⁷ H. A r e n s. *Predigt als Lernprozess*. München: Kösel 1972 s. 21-43, 73-105; D. T r a u t w e i n. *Lernprozess Gottesdienst*. München: Pfeiffen 1972; A. W a l l n e r. *Werkbuch Predigt. Im Dialog mit der Gemeinde*. Graz–Wien–Köln: Styria 1989 s. 38-52.

tonnej prezentacji łatwo może dojść do oznak zmęczenia. Jest retorycznie pożądaną, aby figury argumentacyjne, które demaskują pozorne rozwiązania, nie były doprowadzane do samego końca, lecz pozostawiały ostateczną konkluzję słuchaczom; w ten sposób są one nie tylko łatwiej zapamiętane, ale również głębiej wciągają słuchaczy w proces wspólnego myślenia.

4) Propozycja rozwiązania. Jako odpowiedź na postawione pytania – po dokonaniu obrony przed rozwiązaniami pozornymi – przedstawiane jest rozwiązanie problemu z pozycji wiary. Nadszedł obecnie moment sięgnięcia do tekstu biblijnego, który został odczytany na początku kazania, bądź jeszcze lepiej, jeśli tekst biblijny zostanie wprowadzony dopiero teraz, gdy osiągnięto szczyt napięcia w procesie myślenia. Jeśli do tej pory liczyły się przede wszystkim kompetencje retoryczne i psychologiczne kaznodziei, to teraz musi się on wykazać jako teolog. Powinno teraz rozpracować doniosłość biblijnej Dobrej Nowiny dla rozwiązania dzisiejszych problemów. Należy uważać, aby nie dać się ponieść pokusie taniego zachwalania odpowiedzi wiary jako rozwiązań patentowych; jest to działanie naiwne, rozczarowujące i mało skuteczne. Kiedy jednak uda się kaznodziei ułatwić dojście do głosu uzdrawiającej mocy łaski Bożej, która przewycięża ludzkie rozdarcia – a co więcej, uda mu się podprowadzić tę Dobrą Nowinę na konstelację przedstawionego problemu, co jest celem tego etapu – to w ten sposób daje on wielu słuchaczom rzeczywistą orientację dla życia.

5) Wzmocnienie rozwiązania. W tej fazie kazania przedstawiona oferta rozwiązania problemu winna zostać przeniesiona, przetłumaczona na konkretną praktykę życia słuchaczy. Kazanie nie powinno się kończyć wypowiedziami ogólnymi, ogólnikowym apelem końcowym. Proces uczenia jest tylko wtedy skuteczny, kiedy wywołuje przebudowę, przemianę w praktycznym życiu słuchaczy; a właśnie do tych przekształceń powinny zostać przedstawione bardzo konkretne instrukcje. Nie chodzi więc o kolejne, nowe informacje – ponieważ te powodowałyby zaburzenie procesu uczenia się – lecz o podsumowanie wynikające z tego, co dotychczas zostało wypowiedziane; chodzi o zaproszenie do rzeczywistego uaktywnienia zaleconych szans w codziennym życiu¹⁸.

Oddziaływanie, które ma przynieść rezultaty, może być jeszcze wzmacniane przez udział słuchaczy w przygotowaniu kazania, w dialogu homilijnym bądź w rozmowie po kazaniu. Aktywny udział słuchaczy w samym kazaniu mógłby polegać na relacjonowaniu np. jakiegoś doniesienia z życia, jakiegoś aktualnego wydarzenia, ważnego doświadczenia itp., które kaznodzieja uwzględni w dalszej fazie kazania.

---

¹⁸ Zob. R e b e l l. *Psychologisches Grundwissen für Theologen* s. 249 n.; P. B u k o w s k i. *Predigt wahrnehmen. Homiletische Perspektiven*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener 1990 s. 26 n.

Ten model kazania prezentuje się jako koncepcja dydaktyczno-metodyczna, której schemat można odnaleźć także w dydaktyce, w reklamie. W zastosowaniu tej koncepcji chodzi o efektywność kazania tematycznego. Można wskazać na pewien paralelizm tego modelu do znanej antycznej piątki retorycznej: *exordium, propositio, confirmatio, refutatio, peroratio*¹⁹.

Rzeczywistość kazania jest tak wielowymiarowa, że jego strukturę można przedstawiać i badać także w wielu innych układach. E. Lerle badał, jak różne tzw. impulsy myślowe (wypowiedzi normatywne, logiczne, emocjonalne, unaoczniające itd.) wpływają na zapamiętywanie kazania i jego trwałość²⁰. Wypracowany przez F. Schulza von Thuna kwadrat wypowiedzi przeniesiony do homiletyki m.in. przez W. Müllera²¹, do psychologii kazania i zoperacjonalizowany w formie metod, stwarza możliwość psychologicznej analizy kazania jako komunikatu wypowiedzianego i słuchanego w czterech aspektach: ujawnianie się, zawartość rzeczowa, odniesienie, apele²². W Anglii L. Francis ze współpracownikami na kanwie funkcji psychicznych według C. G. Junga wypracował przekaz homilijny w liturgii (Metoda interpretacji i przepowiadania słowa Bożego SIFT), którego treść zawiera poznawczo kompletną interpretację Biblii, dzięki czemu przekaz może być przyswajalny przez słuchaczy niezależnie od dominującej u nich funkcji, a więc przez całe zgromadzenie²³. Najnowsze badania struktury kazania jako komunikatu w obszarze psychologii poznawczej dotyczą oddziaływania kazania jako komunikatu perswazyjnego o charakterze religijno-moralnym. D. Krok badał wpływ wokalnego stylu kazania, jakości użytej argumentacji na recepcję rozumianą jako reakcje poznawcze, reakcje emocjonalne, zapamiętywanie argumentów, ocenę kazania, asymilację treści i zrozumienie kazania²⁴.

¹⁹ Zob. B u k o w s k i. *Predigt wahrnehmen* s. 30.

²⁰ Zob. E. L e r l e. *Arbeiten mit Gedankenimpulsen*. Berlin: Evangelische Verlag Anst. 1965; C h a i m. *Psychologiczny aspekt recepcji kazań* s. 18 n.

²¹ Zob. F. S c h u l z v o n T h u n. *Was geschieht, wenn wir predigen? Kleines Kommunikationspsychologisches Kolloquium*. „Bibel und Liturgie” 62:1989 nr 4 s. 201-211; t e n ż e. *Sztuka rozmawiania. Analiza zaburzeń*. Kraków: WAM 2001; K. M ü l l e r. *Homiletyka na trudne czasy*. Kraków: Wydawnictwo „M” 2003 s. 309, n. 347 n.

²² Zob. W. C h a i m. *Kazanie jako komunikat*. W: *Fenomen kazania* s. 98-135; t e n ż e. *Recepcja przekazu religijnego. Metody badań*. Referat podczas 31 Zjazdu PTP. Lublin 2002.

²³ Zob. L. J. F r a n c i s. *Psychological type and liturgical preaching: The SIFT method*. „Liturgie” 21:2006 nr 3 s. 11-20; por. F r a n c i s, V i l l a g e. *Preaching with all our souls*.

²⁴ Zob. D. K r o k. *Perswazja w przekazie religijno-moralnym*. Opole: WT Uniwersytetu Opolskiego 2005 s. 122-126, 188.

Analogicznie do kazania według modelu uczenia się Arensa, można budować modelowe kazanie na podstawie praw psychologii głębi, kazanie według funkcji psychicznych SIFT Francisa, kazanie według kwadratu komunikacyjnego von Thuna.

IV. SŁUCHACZ KAZANIA (ODBIORCA) – PSYCHOLOGIA RECEPCJI PRZEKAZU

Słuchacz w swoich reakcjach na kazania jest obecnie stosunkowo częstym przedmiotem badań. Wśród wielu uwarunkowań reakcji słuchaczy homiletykę interesują zmienne psychologiczne²⁵. Do najważniejszych determinant reakcji na kazania należą religijność i osobowość.

W zakresie uwarunkowań religijnych najwięcej badań dotyczy wpływu postawy religijnej definiowanej socjologicznie i psychologicznie. Z badań J. Kołodziejczyka dowiadujemy się, że im bardziej świadoma i pogłębiona jest religijność słuchaczy, tym pełniejsza jest recepcja treści kazania oraz bardziej pozytywna ocena kazań²⁶. Badania własne autora dotyczące uwarunkowań absencji młodzieży na rekolekcjach również wykazały, że stosunek do rekolekcji różni się w zależności od religijnej samooceny, poglądów religijno-moralnych, stosunku do Kościoła, od postawy wobec Boga (uczucia, myślenie, podejmowane kontakty) oraz od jakości relacji z Chrystusem²⁷.

Jednym z nielicznych badań na temat religijności oraz osobowości słuchaczy kazań osadzonych w kontekście określonej koncepcji psychologicznej jest studium H. Schaap-Jonker *Przed obliczem Boga*²⁸. Do badań wybrała kontekst psychoanalizy relacyjnej D. W. Winnicotta. Wcześniej w modelu relacji podmiot–obiekt H.-J. Thilo interpretował procesy homiletyczne w szerokim

---

²⁵ Zob. m.in. A. L e w e k. *Uwarunkowania recepcji kazań*. W: *Bóg – Człowiek – Ojczyzna. Kazania*. Red. A. Lewek. T. 6. Warszawa 1990 s. 14.

²⁶ Np. J. K o ł o d z i e j c z y k. *Postawy religijne a recepcja kazań*. W: *Kościół w służbie człowieka*. Red. W. Turek, J. Mariański. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne 1990 s. 317-330. Więcej na temat postawy religijnej i recepcji kazań zob. C h a i m. *Psychologiczny aspekt recepcji kazań* s. 24-26.

²⁷ Zob. W. C h a i m. *Dlaczego nie przychodzą*. W: *Trzymajcie się słowa życia. Rekolekcje dla młodzieży*. Red. W. Przychyna. Kraków: Poligrafia Salezjańska 1999 s. 9-23.

²⁸ H. S c h a a p - J o n k e r. *Before the face of God: an interdisciplinary study of the meaning of the sermon and the hearer's God image, personality and affective state*. Münster: LIT Verlag 2008.

kontekście psychologii głębi²⁹. Schaap-Jonker za teologiczny punkt odniesienia przyjęła teologię Wcielenia. W swoim rozpracowaniu problemu religijności oraz osobowości słuchaczy uwzględniła interdyscyplinarny charakter problemu oraz przełożyła (zoperacjonalizowała) koncepcję teoretyczną na badania empiryczne.

Teoria relacji z obiektem wypracowała interesujący pogląd na temat sposobu, w jaki człowiek odnosi się do przeżywanego przez siebie świata. Podkreśla się w niej, że podstawowym ludzkim motywem jest dążenie do relacji z kimś, z czymś (otoczenie). Chronologicznie, najważniejsza dla rozwoju jest relacja między dzieckiem a matką oraz okres dzieciństwa. W pierwotnej, podstawowej relacji z matką ustalają się bowiem podstawowe schematy, „szablony” dla dalszego funkcjonowania psychicznego.

Teoria relacji z obiektem była rozwijana m.in. przez M. Klein, W. R. D. Fairbairna, a jeden z jej nurtów został dopracowany przez Winnicotta. W jego teorii akcent położony jest na pojęcia „ja” prawdziwego i „ja” fałszywego. Za podstawę osobowości zdrowej Winnicott uważa „ja” prawdziwe. Dzieci, według niego, rodzą się z potencjałem do rozwinięcia „ja” prawdziwego, twórczego i spontanicznego, komunikatywnego. „Ja” fałszywe, uległe, „puste”, mało twórcze, niekomunikatywne powstaje w następstwie doświadczenia przez dziecko „niewystarczająco dobrej matki”. Identyfikacje projekcyjne na świat zewnętrzny są schematami zachowań interpersonalnych, poprzez które osoba wzbudza u innych określone sposoby zachowania. Identyfikacje wypowiadają się także w fantazjach projekcyjnych (np. w poczuciu winy) oraz w reakcjach odbieranych (*the response of the recipient*).

H. Schaap-Jonker postanowiła odpowiedzieć na pytanie, co zachodzi między kazaniem a słuchaczem? Jakim sposobem kazanie może nabrać znaczenia dla słuchacza? W jakiej mierze zmienne psychologiczne pośredniczą w słuchaniu oraz interpretacji kazania? Konsekwentnie pyta także, jaki jest stosunek między znaczeniem kazania a charakterystyką psychologiczną słuchacza w obszarze obrazu Boga, stanów afektywnych i osobowości? Bardziej szczegółowe pytanie stawiało problem tego, czy charakterystyka osobowościowa wykazuje korelacje z treścią kazań?

Jako wspólną płaszczyznę dla interdyscyplinarnego dialogu homiletyki i psychologii osobowości autorka przyjęła relacyjną antropologię religii. Teorię homiletyki – przejętą przez nią od Dietricha Bonhoeffera – cechuje antro-

---

²⁹ H.-J. Thilo. *Psyche und Wort. Aspekte ihrer Beziehungen in Seelsorge, Unterricht und Predigt*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1974 s. 104-132.

pologia relacyjna, w której ujęcie rzeczywistości koresponduje z poglądami Winnicotta. W psychologii taką antropologię łączącą teologię praktyczną z psychologią można znaleźć w teorii relacji z obiektem Winnicotta. Obiekt w psychoanalizie rozumiany jest jako wewnętrzna, psychiczna reprezentacja drugiej osoby, która może być w różnym stopniu zbliżona do obiektu faktycznego. Według Winnicotta obiekt jest zarówno tworzony w świecie intrapsychicznym jednostki, jak również jest odnajdywany w świecie zewnętrznym. Subiektywność i obiektywność schodzą się ze sobą w tzw. doświadczeniu przejścia (*transitional experience*).

Autorka rozważa przepowiadanie głównie w kategoriach języka religijnego, rytuału i fenomenu przejścia. Spotkanie między słuchaczem a Bogiem jest traktowane jako rdzeń przepowiadania. Autorka przekształciła interakcyjny model przepowiadania w model słuchania. Słuchanie rozłożone zostało na pięć elementów: recepcja, uwaga, znaczenie, reakcja i przypominanie. W obrazie Boga u jednostki – według koncepcji A. Rizzutto opartej na teorii Winnicotta, do której sięga Schaap-Jonker – wyróżnia się obraz Boga (*God image*), określane przez doświadczenie emocjonalne i rozumiany przez jednostkę jako Bóg osobowy, oraz pojęcie Boga (*God concept*), które ma naturę racjonalną. Koncepcja wprowadzonej przez Schaap-Jonker teorii osobowości obejmuje: 1) stałe cechy osobowości, 2) strukturę osobowości i schematy poznawcze, 3) tożsamość jako opowiedzianą historię życia. Stan emocjonalny rozumiany jest jako nastrój oraz wszelkie dolegliwości emocjonalne³⁰.

Stosownie do wyszczególnionych zmiennych, religijności i osobowości oraz przyjętej metodologii Schaap-Jonker zastosowała odpowiednie metody ilościowe (m.in. NEO-FFI, MMPI, PANAS) oraz jakościowe, w tym kwestionariusze na temat recepcji nabożeństwa i kazania. Respondentami byli członkowie Kościołów protestanckich w Holandii, ortodoksyjnych i liberalnych. Centralnym tematem kazania była relacja między Bogiem i człowiekiem (ludźmi), wyrażana w metaforze relacji między rodzicami a dzieckiem. Ci, którzy są niepewni miłości Boga względem siebie, byli zachęceni do wypowiedzenia przed Bogiem swoich wątpliwości i zapraszani do wejścia w kontakt z Nim. Celem kazania była pomoc w spotkaniu z Bogiem poprzez obraz Boga zapraszającego. Centralne w tak przedstawianym obrazie Boga było miłujące spojrzenie Boga, łączące miłosierdzie i przebaczenie. Uosobieniem tej miłości jest Jezus, zapraszający do wejścia w bliską relację z Ojcem³¹.

---

³⁰ Tamże s. 120 n.

³¹ Tamże s. 90 n.

W wyniku badań stwierdzono, że respondenci odróżniają swój obraz Boga od obrazu przedstawianego w kazaniach, doświadczają w relacji do Boga sensu (poczucia) przejścia nie tylko emocjonalnie, ale także intencjonalnie i behawioralnie. W wyniku badań metodami ilościowymi stwierdzono m.in., że czynnik znaczenia relacyjnego (*relational meaning*) powiązany jest z racjonalnością teologiczno-egzystencjalną, tzn. że osoby z dużym nasileniem rozumienia relacyjnego przeżywają intensywnie spotkanie z Bogiem, które uwzględnia także perspektywę wieczności. Autorka wyjaśnia to powiązanie po części charakterystyką psychologiczną, zwłaszcza obrazem Boga u słuchaczy, odbieraniem Bożego działania jako wspierającego, a po części lękiem przed Bogiem. Z kolei przyswojona zawartość znaczeniowa kazania, wyrażona w tematach i koncepcji Boga zawartych w kazaniach, daje się przewidzieć na podstawie posiadanego przez słuchaczy obrazu Boga, osobowości i stanów emocjonalnych.

Także wyniki przeprowadzonych wywiadów zostały odniesione do zmiennych psychologicznych, w tym do historii życia. Stwierdzono trzy różne podejścia słuchaczy do treści kazania: skupienie się na treści (*focusing*), dialogowanie w sensie odnoszenia jej do swojej sytuacji (*dialogising*) oraz aktualizowanie (*actualizing*) przez zastanawianie się nad tym, co winni robić³².

Interpretując wyniki w świetle przyjętego kontekstu teoretycznego teorii relacji z obiektem i teorii homiletyki D. Bonhoeffera, H. Schaap-Jonker podkreśla, że relacyjność rozumiana teologicznie jest dla słuchaczy istotną drogą odbierania sensu kazania. To właśnie relacyjność charakteryzuje proces tworzenia znaczenia. Słuchacze doświadczają słuchania kazania jako doświadczenia przejścia zarówno wspierającego, jak i transformującego. Stany i cechy psychologiczne odgrywają ważną rolę w procesie słuchania, co potwierdzałoby przekonanie Winnicotta, że sens, znaczenie jest zarówno tworzone, jak odnajdywane. Idąc po linii teologii Bonhoeffera, nadawanie znaczenia kazaniu i odkrywanie znaczenia w kazaniu może być rozumiane jako rodzaj wcielenia (*incarnation*), na które składa się spotkanie rzeczywistości boskiej i ludzkiej. Słuchacze kazań mieli poczucie wsparcia i akceptacji ze strony Chrystusa, dającego poczucie włączania ich w nowy rodzaj ludzkości, czego rezultatem jest poczucie pełniejszego stawania się sobą. Tak więc znaczenie kazania bez intencji behawioralnych bądź implikacji etycznych jest dla słuchaczy niepełne. Autorka stwierdza również, że koncepcja wcielenia stanowi użyteczną metafo-

---

³² Tamże s. 241 n.

rę relacji między psychologią i teologią³³. Słuchanie kazania jako re-kreacja (*recreating*) jest procesem dynamicznym, aktywnym i pasywnym, z silnym wpływem osobowości, a żywa wiara psychologicznie ożywa (*psychologically lived*), co należy praktycznie uwzględniać w teologii pastoralnej i w homiletyce; zwłaszcza w praktyce przygotowania kazania („egzegeza *psyche* słuchaczy”), oraz w kompozycji kazania tak, aby ułatwiało ono spotkanie z Bogiem przez włączenie sytuacji słuchaczy i przez wyrażanie wezwań etycznych³⁴.

V. ODDZIAŁYWANIE KAZAŃ – POZYTYWNE I NEGATYWNE NASTĘPSTWA SŁUCHANIA KAZAŃ

Oddziaływanie przekazu kaznodziejskiego zaczyna się w trakcie słuchania, lecz nie kończy się nawet z chwilą wyrażenia informacji zwrotnej. To oddziaływanie może trwać krótko, ale może być także długofalowe. Niektóre osoby reagują na kazanie jednorazowym opuszczeniem świątyni, a inni na całe życie nabawiają się homiliofobii. Na jednych kazanie zdaje się nie robić wrażenia, a u innych może spowodować poważną przemianę życia. W obszarze religijności kazania mogą zmieniać opinie, przekonania, postawy. Ale mogą także nie zmieniać niczego, wносить niewiele do wiedzy religijnej. Jest to zależne od wielu czynników, jak np. oczekiwania, wartość informacyjna, czynniki osobowościowe. U wielu osób udział w kazaniach spełnia głównie funkcję podtrzymania tożsamości religijnej, kościelnej³⁵.

Na oddziaływanie kazań w sferze zdrowia emocjonalnego i duchowego psychologia pastoralna zwraca uwagę od dawna³⁶. Zwłaszcza w ostatnim okresie powodzeniem cieszą się nabożeństwa uzdrowienia, kazania (rekolekcje) nt. przebaczenia, uzdrowienia wewnętrznego. Problematykę terapeutycznego wpływu kazań autor przedstawił przez pryzmat modelu komunikacji

---

³³ H. S c h a a p - J o n k e r. *Before the Face of God*. W: <http://www.hannekeschaap.nl/Summary.pdf>.

³⁴ Zob. S c h a a p - J o n k e r. *Before the Face of God* s. 292 n. Typologię słuchaczy na podstawie innej koncepcji neopsychoanalitycznej przedstawił W. Chaim. *Psychoanalityczne ujęcie charakterologicznych uwarunkowań słuchania słowa Bożego*. W: *Słuchacz słowa*. Red. W. Przychyna. Kraków: Poligrafia Salezjańska 1998 s. 144-162.

³⁵ Zob. C h a i m. *Psychologiczny aspekt recepcji kazań: przegląd badań empirycznych*.

³⁶ Zob. np. E. N. J a c k s o n. *The Therapeutic Function in Preaching*. „Pastoral Psychology” 1950 nr 5 s. 37; D. A. M c L e n n a n. *Preaching and Pastoral Counselling Are One Task*. „Pastoral Psychology” 1952 nr 2 s. 16-20.

interpersonalnej F. Schulza von Thuna³⁷. „Prozdrowotne” oddziaływanie przepowiadania wymaga nie tylko głoszenia „zdrowej nauki”, ale także zdrowej emocjonalnie i duchowo dojrzałej osobowości kaznodziei, akceptującego i wspierającego odniesienia do słuchaczy oraz klarownego, zrozumiałego przedstawiania norm i wymagań wypływających z Objawienia³⁸. Przemawianie o konstruktywnym oddziaływaniu winno być przemawianiem do całej osoby, świadomym i mądrym towarzyszeniem słuchaczom w rozwoju wiary i w rozwoju ludzkim³⁹.

Oddziaływanie przepowiadania może nieść także następstwa negatywne, destruktywne zarówno w sferze wiary, jak i zdrowia⁴⁰. P. DeBlasie określa toksyczność jako stan choroby duszy, powodowany udaremieniem indywidualnego wzrostu i rozwoju, która obejmuje ciało, umysł i duszę człowieka⁴¹. Toksyczne oddziaływanie w kontekście przepowiadania może mieć wiele źródeł: jakość doktryny i jej przedstawiania (np. „fundamentalizm”, „poprawność”, nieprzygotowanie kazań), osobowościowe problemy u kaznodziei oraz u słuchaczy, odniesienie (np. autorytaryzm, liberalizm, nieliczenie się z problemami życia słuchaczy), sposoby osiągania intencji kazania (np. moralizowanie), „banalizowanie” instytucji Kościoła, brak wizji rozwoju ludzkiego i chrześcijańskiego, zastępowanie homilii „czytankami” i in. Prawdopodobieństwo toksycznego oddziaływania zwiększa się wraz z nasilaniem się nadwrażliwości ludzi na punkcie Kościoła, narcyzmu, podatności na zranienia, wskutek niskiej odporności, dezintegracji rodziny, zaburzeń tożsamości osobowej, „bezdumności psychicznej” (P. Zulehner) itp.⁴²

---

³⁷ C h a i m. *Kaznodzieja jako terapeuta* s. 165-180.

³⁸ Zob. *Becoming an Emotionally Healthy Preacher*. <http://www.preachingtoday.com/skills/themes/sermonprep/healthypreacher.html>; G. L. R a m s e y. *Care-Full Preaching: From Sermon to Caring Community*. St. Louis, Mo: Chalice Press 2000.

³⁹ J. M. C r o w e. *Preaching to cultivate a whole-person response in developing a healthy church*. Asbury 2001.

⁴⁰ H. K r e t z. *Die destruktive Predigt*. „Wege zum Menschen” 20:1968.

⁴¹ Zob. P. D e B l a s s i e. *Toxic Christianity: Healing the Religious Neurosis*. New York: Crossroad 1992.

⁴² Zob. W. C h a i m. *Toksyczni kaznodzieje?* W: *W trosce o dobrą filozofię*. Red. M. Pawliszyn, M. Urban. Kraków: Homo Dei 2007 s. 335-353; t e n ż e. *Kazania, które bolą słuchaczy*. „Łódzkie Studia Teologiczne” 17:2008 s. 135-150.

*

Psychologia zastosowana w przepowiadaniu pomaga w poznawaniu i rozwoju kaznodziei, a także poznaniu praw kierujących przekazem, w optymalizowaniu przekazu, poznawaniu słuchacza i skutków odbioru kazań. Choć psychologia kaznodziejstwa jest dostatecznie rozwinięta, to pozostaje jeszcze bardzo wiele do zrobienia, także jeśli chodzi o jej praktyczne zastosowania. Szkodliwe dla kaznodziejstwa byłoby unikanie wiedzy psychologicznej, jak również jej stosowanie bezrefleksyjnie, bezkrytycznie. Tak byłoby w przypadku, gdyby psychologia miała zastąpić ewangelizację, psychoterapię sakrament pojednania. Nauki społeczne są jednak tak nieodzowne dla duszpasterza, jak nieodzowna jest wartościowa wiedza rolnicza dla rolnika. Wiedza psychologiczna jest potrzebna nie tylko w duszpasterstwie indywidualnym, z którym związane jest doradztwo czy kierownictwo duchowe, ale także na ambonie i „wokół ambony”, czyli zanim kazanie znajdzie się na przysłowiowej ambonie i wtedy, gdy z niej „schodzi” do słuchacza, a zarazem zostaje nadal w kaznodziei.

Niewłaściwe byłoby „despi rytualizowanie” rzeczywistości nadprzyrodzonej, obniżanie oczekiwań biblijnych, zalecanie przystosowania się do sytuacji w miejsce jej zmiany, wtrącanie wiedzy psychologicznej w miejsce wiedzy objawionej, zastępowanie głoszenia słowa Bożego stawianiem pytań, sprawdzanie grzechu do błędu i zaburzenia ewentualnie choroby, ocenianie działania przepowiadania jedynie metodami empirycznymi, rezygnacja z napominania i przewodzenia na rzecz doradzania i sugerowania, zastępowanie przestrzeni żywego spotkania z Bogiem przez „psychologiczny mistycyzm”, wezwania do nawrócenia i przyjęcia zbawienia – wskazywaniem dróg samorealizacji, łaski – terapią itd.

Równie szkodliwe byłoby wyrzekanie się mądrego korzystania z dobrej wiedzy psychologicznej, ponieważ wtedy najłatwiej o nadużywanie sfery psychicznej z niekorzyścią dla przepowiadania, dla słuchaczy i dla samego siebie. Trzecią wersją proponowaną również przez prezentowaną problematykę jest współpraca homiletyki i psychologii. Takie korzystanie z psychologii uczy kaznodzieję pokory i autentyczności, dobierania środków komunikacji odpowiednio do przekazywanego orędzia, stosownie do adresatów i sytuacji, podtrzymuje poczucie odpowiedzialności za powierzone zadanie głoszenia i za jego następstwa.

Różne metodologie poznawania psychologicznych aspektów przepowiadania, na etapie procesu przekazu kaznodziejskiego, warte są rozważenia także w innych formach przekazu wiary i duszpasterstwa w celu ich pełniejszego

rozumienia i optymalizacji. Z psychologią w kaznodziejstwie, jak w pozostałych formach przekazu wiary, jest jak z „polityką na ambonie”; do kryzysu może prowadzić zbyt małe wykorzystanie psychologii, zbyt duże wykorzystanie psychologii i „zła psychologia”. Właściwe jej stosowanie i we właściwej mierze wydaje się dla duszpasterstwa nieodzowne.

BIBLIOGRAFIA

- Arens H.: Die Predigt als Lernprozess. München: Kösel 1972.
- Arens H., Richardt F., Schulte J.: Kreativität und Predigtarbeit. München: Claudius 1977.
- Bukowski P.: Predigt wahrnehmen. Homiletische Perspektiven. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener 1990.
- Chaim W.: Kazanie jako komunikat. W: Fenomen kazania. Red. W. Przczyzna. Kraków: Poligrafia Salezjańska 1994 s. 98-135.
- Chaim W.: Skuteczność rekolekcji dla młodzieży. W: Rekolekcje dla dzieci. Red. W. Przczyzna. Kraków: Poligrafia Salezjańska 1996 s. 337-360.
- Chaim W.: Kaznodzieja jako terapeuta. W: Sługa Słowa. Red. W. Przczyzna. Kraków: Poligrafia Salezjańska 1997 s. 165-180.
- Chaim W.: Psychologiczny aspekt recepcji kazań. Przegląd badań empirycznych. „Analecta Cracoviensia” 29:1997 s. 17-31.
- Chaim W.: Psychoanalityczne ujęcie charakterologicznych uwarunkowań słuchania słowa Bożego. W: Słuchacz Słowa. Red. W. Przczyzna. Kraków: Poligrafia Salezjańska 1998 s. 144-162.
- Chaim W.: Dlaczego nie przychodzą? Psychologiczne uwarunkowania absencji młodzieży na rekolekcjach. W: Trzymajcie się mocno Słowa Życia. Red. W. Przczyzna. Kraków: Poligrafia Salezjańska 1999 s. 9-23.
- Chaim W.: Psychologiczny aspekt recepcji kazań. Przegląd teorii. „Ateneum Kapłańskie” 133: 1999 nr 1 s. 3-14.
- Chaim W.: Psychologia w homiletyce XX wieku. „Analecta Cracoviensia” 32:2000 s. 3-17.
- Chaim W.: Recepcja przekazu religijnego. Metody badań. Referat. 31 Zjazd PTP. Lublin 2002.
- Chaim W. Toksyczni kaznodzieje? W: W trosce o dobrą filozofię. Red. M. Pawliszyn, M. Urban. Kraków: Homo Dei 2007 s. 335-353.
- Chaim W.: Osobowość kaznodziei. W: Psychologiczne i pastoralne aspekty kapłaństwa. Red. B. J. Soiński. Poznań: RW WT UAM 2008 s. 175-204.
- Chaim W.: Typy psychologiczne w recepcji i przekazie słowa Bożego. „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 60:2013 z. 5 s. 155-170.
- Crowe J. M.: Preaching to cultivate a whole-person response in developing a healthy church. Diss: Asbury Theological Seminary 2001.
- Dannowski H. W.: Kompendium der Predigtlehre. Gütersloh: Mohn 1990.
- DeBlasse P.: Toxic Christianity: Healing the Religious Neurosis. New York: Crossroad 1992.

- D e n e c k e A.: *Persönlich predigen. Anleitungen und Modelle für die Praxis.* Gütersloh: Mohn 1979.
- E n g e m a n n W.: *Persönlichkeitsstruktur und Predigt. Homiletik aus transaktionsanalytischer Sicht.* Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt 1992.
- E n g e m a n n W.: *Predigt als Schöpfungsakt: Zur Auswirkung der Predigt auf das Leben eines Menschen.* http://egora.uni-münster.de/fb1/pubdata/Engemann_08a_Predigt_als_Schöpfungs-akt.pdf
- F r a n c i s L. J.: *Psychological type and liturgical preaching: The SIFT method.* „Liturgy” 21:2006 nr 3 s. 11-20.
- F r a n c i s L. J., V i l l a g e A.: *Preaching with all our souls: a study in hermeneutics and psychological type.* London: Continuum 2008.
- F r a n c i s L. J., R o b b i n s A., V i l l a g e A.: *Psychological type and the pulpit: an empirical enquiry concerning preachers and the SIFT method of biblical hermeneutics.* „HTS Theological Studies” 65:2009 nr 1 s. 171-177.
- F r a n c i s L. J., J o n e s S. H.: *Reading and proclaiming the resurrection. An empirical study in psychological type theory among trainee and experienced preachers employing Mark 16 and Matthew 28.* „Journal of Empirical Theology” 24:2011 nr 1 s.1n.
- G r ö z i n g e r E.: *Kreativität in der Predigtarbeit.* Waltrop: Spenner 2001.
- H ä n d l e r O.: *Die Predigt. Tiefenpsychologische Grundlagen und Grundfragen.* Berlin: Alfred Töpelmann 1949.
- H o l l e y m a n E. M.: *The impact of personality on preaching: an investigation of the correlation between Meyers-Briggs personality types and the preaching experience (Diss.).* New Orleans: New Orleans Baptist Theological Seminary 1991.
- J a c k s o n E. N.: *The therapeutic function in preaching.* „Pastoral Psychology” 1:1950 nr 5 s. 36-39.
- K o ł o d z i e j c z y k J.: *Postawy religijne a recepcja kazań.* W: *Kościół w służbie człowieka.* Red. W. Turek, J. Mariański. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne 1990 s. 317-330.
- K r e t z H.: *Die destruktive Predigt.* „Wege zum Menschen” 20:1968 s. 207-210.
- K r o k D.: *Perswazja w przekazie religijno-moralnym.* Opole: WT Uniwersytetu Opolskiego 2005.
- M c L e n n a n D. A.: *Preaching and pastoral counselling are one task.* „Pastoral Psychology” 1952 nr 2 s. 16-20.
- L e w e k A.: *Uwarunkowania recepcji kazań.* W: *Bóg – Człowiek – Ojczyzna.* Kazania. T. 6. Red. A. Lewek. Warszawa 1990 s. 7-22.
- L e r l e E.: *Arbeiten mit Gedankenimpulsen.* Berlin: Evangelische Verlag Anst. 1965.
- M ü l l e r K.: *Homiletika na trudne czasy.* Kraków: Wydawnictwo „M” 2003.
- P i p e r H.-Ch.: *Predigtanalysen. Kommunikation und Kommunikationsstörungen in der Predigt.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1976.
- R a m s e y G. L.: *Care-Full Preaching: From Sermon to Caring Community.* St. Louis, Mo: Chalice Press 2000.
- R e b e l l B.: *Psychologisches Grundwissen für Theologen. Ein Handbuch.* München: Chr. Kaiser 1988.
- R i e m a n n F.: *Die Persönlichkeit des Predigers in Tiefenpsychologischer Sicht.* W: *Perspektiven der Pastoralpsychologie.* Red. R. Riess. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1974 s. 152-156.
- S c h a a p - J o n k e r H.: *Before the face of God: an interdisciplinary study of the meaning of the sermon and the hearer’s God image, personality and affective state.* Münster: LIT Verlag 2008. <http://www.hannekeschaap.nl/Summary.pdf> [dostęp: 27.05.2014].

- S c h u l z v o n T h u n F.: Was geschieht, wenn wir predigen? Kleines Kommunikationspsychologisches Kolloquium. „Bibel und Liturgie” 62:1989 nr 4 s. 201-211.
- S c h u l z v o n T h u n F.: Sztuka rozmawiania. Analiza zaburzeń. Kraków: WAM 2001.
- S i w e k G.: Proces tworzenia kazania. W: Fenomen kazania. Red. W. Przychyna. Kraków: Poligrafia Salezjańska 1994 s. 197-201.
- S i w e k Z., Z a r ę b s k a - P i o t r o w s k a D.: Psychologia twórczości. Wybór tekstów. Kraków: Wydawnictwo UJ 1984.
- T h i l o H.-J.: Psyche und Wort. Aspekte ihrer Beziehungen in Seelsorge, Unterricht und Predigt. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1974 s. 104-129.
- T r a u t w e i n D.: Lernprozess Gottesdienst. München: Pfeiffer 1972.
- T w a r d y J.: Przygotowanie kazania jako proces twórczy. „Współczesna Ambona” 22:1994 nr 4 s. 98-109.
- V i l l a g e A., F r a n c i s L. J.: The relationship of psychological type preferences to biblical interpretation. „Journal of Empirical Theology” 18:2005 nr 1 s. 74-89.
- W a l l n e r A.: Werkbuch Predigt. Im Dialog mit der Gemeinde. Graz–Wien–Köln: Styria 1989.

ASPEKTY PSYCHOLOGICZNE W PRZEPOWIADANIU SŁOWA BOŻEGO

S t r e s z c z e n i e

Artykuł jest prezentacją wybranych aspektów psychologii głoszenia słowa Bożego. Jego celem jest zachęta do optymalizacji przekazu kaznodziejskiego z pomocą współczesnej psychologii. Posługując się schematem etapów komunikacji kaznodziejskiej, autor przedstawia użyteczne zastosowania psychologicznych teorii i badań dla homiletyki i kaznodziejstwa. Tem dla prezentowanych kwestii jest literatura przedmiotu i jej opracowania w języku polskim. Przedstawione zostały następujące zastosowania homiletyczne psychologii: proces myślenia twórczego podczas przygotowania kazań (homilii), typologia osobowości kaznodziei na podstawie wygłoszonych kazań w kontekście zaburzeń komunikacji, model psychologii uczenia się w zastosowaniu do struktury kazań, recepcja kazania w powiązaniu z osobowością i religijnością w świetle teorii relacji z obiektem. Artykuł kończy się zwróceniem uwagi na możliwe zdrowotne oddziaływania kazań na słuchaczy: terapeutyczne i toksyczne.

Słowa kluczowe: twórcze kazanie, typologia kaznodziei, proces uczenia się w kazaniu, osobowość i religijność słuchacza, oddziaływanie kazań.